

Мороз Л. В.,*кандидат філологічних наук,**доцент, завідувач кафедри іноземних мов**Рівненського державного гуманітарного університету*

СУБ'ЄКТНА ОРГАНІЗАЦІЯ ЛІРИКИ: ПРОБЛЕМАТИКА ТЕОРЕТИЧНИХ ПОШУКІВ

Анотація. Статтю присвячено актуальним питанням дослідження лірики у сучасному літературознавстві. Проаналізовано проблематику теоретичних пошуків літературознавців у дослідженні специфіки суб'єктної організації лірики. Охарактеризовано спектр суб'єктів поетичного мовлення. Окреслено специфіку їх художнього вияву у текстах поетичних творів.

Ключові слова: лірика, суб'єктна організація лірики, суб'єкт поетичного мовлення, автор, авторський голос, ліричний герой, герой рольової лірики.

Постановка проблеми. Попри багатовікову історію дослідження художньої специфіки та історичної поетики творів ліричного роду літератури, чимало питань, які стосуються особливостей його жанрової та стильової організації, усе ще залишаються недостатньо вивченими та опрацьованими. До числа чи не найбільш гострих дискусійних проблем теоретичної ідентифікації лірики належить проблема її суб'єктної організації, точніше – місця автора у системі суб'єктних форм вираження авторської свідомості у поетичному творі

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання специфіки суб'єктної організації лірики потрапляють у поле зору літературознавців лише у ХХ ст., тоді як суб'єктна проблематика, на думку С. Бройтмана, у сучасному літературознавстві розглядається як «основна для розуміння самої «ідеї лірики» [1, с. 527]. Проблематика теоретичних пошуків, яка стосується дослідження питань специфіки суб'єктної організації лірики репрезентована літературознавчими розвідками В. Виноградова, М. Бахтіна, Б. Кормана, С. Бройтмана, М. Ткачука, І. Шацького, В. Назарця та інших.

Метою нашої статті є узагальнення та систематизація проблематики теоретичних пошуків літературознавців у дослідженні специфіки суб'єктної організації лірики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загалом суб'єктну організацію ліричного твору прийнято розглядати як систему художніх форм, у яких може виявляти себе у поетичному тексті авторська свідомість.

За словами одного із сучасних дослідників цього питання, «головна проблема, яка постає в даній теоретичній площині, пов'язана з тим, що, по-перше, суб'єкта мовлення, від особи якого ведуть розповідь у ліричному творі, далеко не завжди може бути прямо ототожнено з автором; по-друге, авторський голос і голос безпосереднього суб'єкта мовлення в ліричному творі можуть бути поєднаними шляхом набуття ними різноманітних форм художнього синтезу або, за висловом літературознавців, «багатоголосся»; по-третє, відрізнити голос автора від голосу безпосереднього суб'єкта мовлення ліричного твору (на відміну, наприклад, від творів епічних, де мовленнєвих суб'єктів схожого семантичного типу у вигляді оповідачів та розповідачів достатньо чітко відокремлено від власне автора) буває надзвичайно важко» [2, с. 286–287].

Крім того, як справедливо зауважує І. Шацький, «незважаючи на те, що дискусії навколо таких форм вираження авторської свідомості, як образ автора, ліричний герой, їх осмислення і тлумачення, почалися ще з 20-30-х років ХХ ст., у широкій літературно-критичній практиці ще й досі панує термінологічна неусталеність, зокрема часто дослідники оперують поняттями автор, голос автора, образ автора, авторське «я», ліричне «я», ліричний герой, ліричний суб'єкт, ліричний об'єкт, лірична особистість, герой рольової лірики, автор-герой тощо» [3, с. 114].

Поштовхом до вивчення специфіки суб'єктної організації ліричного твору стала розробка поняття образу автора, ініційована В. Виноградовим та М. Бахтіним.

Поняття «образ автора» В. Виноградов опрацьовував упродовж усієї своєї наукової діяльності. «Образ автора – констатував він – не простий суб'єкт мовлення, найчастіше його навіть не поіменовано у структурі художнього твору. Він – концентроване втілення суті твору» [4, с. 118].

Стосовно власне лірики, В. Виноградов визначає «образ автора» як «образ, який складається або є створеним із основних рис творчості поета». І далі: «Він вбирає до себе і інколи відображає також елементи його художньо трансформованої біографії» [4, с. 113].

З дещо інших позицій визначає автора М. Бахтін. Він диференціює типи суб'єктів у художньому творі: «Перший автор – *natura non creata quae creat*; другий автор – *natura creata quae creat*. Образ героя – *natura creata quae non creat*» [5, с. 353].

У першому випадку («первинний автор») – суб'єкт нестворюваний, який, навпаки, сам створює, у другому – суб'єкт створений, але який також створює, тобто це відтворюваний творцем власний образ, у третьому випадку – суб'єкт, який створений і який сам нічого не створює. На думку М. Бахтіна, у ліриці «автор розчиняється у зовнішньо звучній і внутрішньо живописно-скульптурній і ритмічній формі, звідси здається, що його немає, що він зливається з героєм чи, навпаки, немає героя, а тільки автор. Насправді і тут герой і автор протистоять один одному, і в кожному слові звучить реакція на реакцію» [6, с. 146].

Перша класифікація форм вираження авторської свідомості у поетичному тексті була запропонована Б. Корманом. Він виокремив чотири типи вияву «концептованого автора» (тобто автора як носія концепції твору) у ліриці: власне автор, автор-оповідач, ліричний герой і герой рольової лірики [7].

В основу цієї типології була покладена міра репрезентації авторської свідомості у ліричному творі і співвідношення суб'єкта, що зображує, і зображеного об'єкта. Якщо усю суб'єктну організацію умовно розмістити між двома полюсами (автор (полюс максимального узагальнення) і герой (полюс максимальної конкретизації)), то найбільш узагальненими типами будуть виступати власне автор і автор-оповідач, які

є найбільш близькими до авторської свідомості. Максимальна ступінь конкретизації властива для рольового героя. Ліричний герой займає проміжну позицію, але у більшій мірі тяжіє до конкретики, а не узагальнення.

Б. Корман достатньо чітко класифікував суб'єктні форми вияву авторської свідомості у ліричному творі, але його класифікація викликала чимало критичних зауважень з боку дослідників. Водночас концепція суб'єктної сфери ліричного твору, запропонована Б. Корманом, стала своєрідним поштовхом для подальших досліджень проблеми автора та побудови нових її типологій. Одна з найбільш чітких і теоретично аргументованих типологій форм вираження авторської свідомості у поетичному творі належить С. Бройтману. Він виокремлює два діаметрально протилежні полюси – автора і безпосереднього суб'єкта мовлення, між якими розміщає проміжні суб'єктні форми, ступенево розмежовані за ознакою їхньої дистанційованості від власне автора: «якщо уявити собі суб'єктну структуру лірики як певну цілісність, двома полюсами якої є площина автора і площина його героя, то ближче до авторської будуть розміщені надособові форми вираження авторської свідомості, ближче до площини його героя (майже співпадаючи з ним) – герой рольової лірики; проміжну позицію займуть ліричне «я» і ліричний герой. Достатньо зрозумілою є природа героя рольової лірики... Інші суб'єктні форми в ліриці відзначаються більш суперечливими особливостями» [8, с. 114–115].

Плідні пошуки у напрямку теоретичного вирішення питань суб'єктної організації ліричного твору ведуться й в українському літературознавстві. Як відмічає М. Ткачук, «положення Б. Кормана творчо застосувала Валерія Смілянська, досліджуючи суб'єктно-образну структуру поезій Т. Шевченка. Водночас вона розширила уявлення про способи вираження авторської свідомості, будуючи свою концепцію на взаємодії суб'єкта зображення з об'єктом зображення і адресатом, що на них орієнтується митець. Відомий шевченкознавець справедливо виділяє ще й багатосуб'єктну і багатоголосу структуру лірики Кобзаря» [9, с. 34].

Досліджує суб'єктну сферу ліричного твору й сам М. Ткачук, розробляючи концепції «поетичного багатоголосся», форм вираження авторської свідомості у поетичному творі, діалогізації лірики, проблеми рольового та ліричного героя тощо.

До методу поляризації основних суб'єктних форм вияву авторської свідомості у ліричному творі та виокремлення своєрідної проміжної і поєднувальної ланки між ними вдається І. Шацький, зауважуючи про доцільність побудови бінарної опозиції, «на одному полюсі якої – образ автора, а на другому – персонаж твору. Ліричний герой вільно переміщується між цими двома поняттями, наближуючись до того чи того полюса. В одних випадках це персонаж вірша, наділений повною самостійністю, конкретними рисами історичної особи, часто особи, від імені якої ведеться розповідь. Таким, наприклад, є персонаж вірша «Остання сповідь Северина Наливайка» М. Вінграновського. Часто буває, що автор вкладає в ці образи близькі йому думки, почуття, алюзії. У такому разі доцільно оперувати запропонованим В. Крекотенем терміном ліричний персонаж. Ліричним персонажем є, наприклад, Козак у поезії Т. Шевченка «Нащо мені женитися?». Інша справа, коли образ ліричного героя майже зливається з образом автора. Таким є, на нашу думку, ліричний герой у віршах М. Вінграновського «Ще під інесм човен лежав без весла», В. Стуса «Мені зоря сіяла нині вранці», М. Семенка «Поет», О. Ольжича «Присвята», В. Вовк «Бажання», В. Симоненка «Україні» тощо. Але й тут слід розрізняти їх більший чи менший ступінь зближення» [10, с. 6].

Автор монографічного дослідження, присвяченого українській адресованій ліриці, В. Назарець вважає, що в суб'єктному вияві особу й оцінну позицію автора може бути диференційовано за ознакою їхньої персоналізованості, тобто за характером їхньої співвіднесеності із власне авторським «я» і виокремлює на цій підставі три суб'єктні форми: персоналізовану, надособову і персоніфіковану: «Персоналізована форма найбільш співвіднесена із власне авторським, «біографічним» «я» поета. Предметно персоналізований вияв авторської оцінно-аксіологічної позиції виражений граматичною формою «я» і відповідає такій суб'єктній формі вираження авторської присутності (свідомості) у творі, як «ліричне «я». Надособова форма деперсоналізує авторське «я». Тематично її співвіднесено з узагальненою оцінною позицією певного громадського загалу (професійного, соціального, морально-етичного, вікового тощо), яку немовби репрезентує у творі суб'єкт поетичного мовлення. Надособова оцінно-аксіологічна позиція відповідає такій суб'єктній формі вираження авторської свідомості, як «авторський голос». Персоніфікована форма «усуває» авторське «я» у тому значенні, що носієм оцінно-аксіологічної позиції у таких творах формально виступає не автор, а створений ним персонаж, якому «передоручено» право оцінювання. З суб'єктних форм вираження авторської свідомості цій площині вияву оцінно-аксіологічної позиції відповідає «рольова лірика» і певною мірою ліричний герой» [2, с. 289].

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку. Проблему встановлення чітких понятійних меж між окреслюваними в тих або інших типологічних моделях побудови суб'єктної сфери ліричного твору й на сьогоднішній день навряд чи можна вважати вирішеною остаточно. Загалом аналіз специфіки суб'єктної організації ліричного твору свідчить про те, що межі між виокремлюваними дослідниками суб'єктними формами вираження авторської свідомості є достатньо умовними і відкритими для різних типів художньої взаємодії, суб'єктного синкретизму, який, зрештою, і уможливорює феномен ліричного багатоголосся.

Література:

1. Бройтман С.Н. Субъектная структура русской лирики XIX – начала XX века в историческом освещении. Известия АН СССР. Серия литературы и языка. 1988. Т. 47. № 6. С. 527–538.
2. Назарець В.М. Жанрові модифікації української адресованої лірики. Рівне: О. Зень, 2014. 384 с.
3. Шацький І. Суб'єктна сфера ліро-епічного твору, форми вираження. Вісник СевНТУ. Вип. 102: Філологія: зб. наук. пр. Севастополь: Вид-во СевНТУ, 2010. С. 114–117.
4. Виноградов В.В. О теории художественной речи. М.: Высшая школа, 1971. 240 с.
5. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества: сб. избранных трудов. М.: Искусство, 1979. 424 с.
6. Бахтин М.М. К философии поступка. Философия и социология науки и техники. Ежегодник 1984-1985. М.: Наука, 1986. С. 80–160.
7. Корман Б.О. Лирика Некрасова. Ижевск: «Удмуртия», 1978. 300с.
8. Бройтман С. Лирический субъект. Поэтика: словарь актуальных терминов и понятий. М.: Издательство Кулагиной; Intrada, 2008. С. 112–114.
9. Ткачук М. П. Українська поезія останньої третини XIX ст: основні тенденції розвитку й естетична стратегія. Навчальний посібник. Тернопіль: ТДПУ, 1988. 80 с.
10. Шацький І. В. Поезія О. Ольжича: Суб'єктна сфера, засоби вираження: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.01 «Українська література». Київ, 2008. 20 с.

Мороз Л. В. Субъектная организация лирики: проблематика теоретических исследований

Аннотация. Статья посвящена актуальным вопросам исследования лирики в современном литературоведении. Проанализирована проблематика теоретических изысканий литературоведов в исследовании специфики субъектной организации лирики. Охарактеризован спектр субъектов поэтической речи. Определена специфика их художественного проявления в текстах поэтических произведений

Ключевые слова: лирика, субъектная организация лирики, субъект поэтической речи, автор, авторский голос, лирический герой, герой ролевой лирики.

Moroz L. Subjective organization of lyrics: problems of theoretical searches

Summary. The article is devoted to the actual issues of the study of lyrics in modern literary criticism. The problems of theoretical searches of literary critics in concerning the specifics of the subjective organization of lyrics are analyzed. The spectrum of subjects of poetic speech is characterized. The specifics of their artistic expression in the texts of poetry works are outlined.

Key words: lyric poetry, subjective organization of lyrics, subject of poetic speech, author, author's voice, lyrical hero, role lyrics hero.